

A főbb Tessedik-irodalom bírálata

STUTZMANN OLGA történelem--német szakos
középiskolai tanár

"Ki fognak kelni ama virágok, melyek
magvait talán idő előtt, talán ter-
méketlen földbe, jó remény fejében
elvetettem."

A XVIII. század második felében egyre nagyobb igényekkel lép fel Magyarországon a Habsburg politika, egyre kilátástalanabbnak látja már helyzetét a jobbágy, amikor egy kis alföldi faluban, Szarvason, egy evangélikus pap, Tessedik Sámuel azon fáradozik, hogyan tehetné a paraszt életét könnyebbé, elviselhetőbbé, "hogya tapasztalt hiányokat" kipótolja, s a rosszat jóvátegye. Nem akart ő semmi egyebet, csupán segíteni a társadalom azon rétegén, mely erre a legjobban rászorult.

A Tessedikkal foglalkozó irodalom nagyon bőséges, bár azt nem mondhatjuk, hogy tökéletes, hogy ellentmondásoktól mentes. Minden kor megpróbálta őt cógérül állítani, életét és tevékenységét különféle eszmék és törekvések igazolására felhasználni.

1916-ban jelent meg az első munka Tessedikről, SZELENYI ÖDÖN tollából. Így fogalmazza meg Tessedik jelentőségét: "A csendesen munkálkodó kulturhősök közé tartozik, kinek hatása nem kézzelfogható, mert vetésük rendszeren csak haláluk után érik meg, s mire a mag kikél, már el is felejtették azt, aki elvetette." SZELENYI ÖDÖN azt a látszatot akarta keltetni, hogy a jó mégiscsak diadalmaskodott, hisz a Tessedik által elvetett "mag" halála után "kikél". Nem hiábavaló tehát a "csendes" munkálkodás. Mint tudjuk munkájának gyűlölcse sohasem ért be. De nem ok nélkül írta SZELENYI ÖDÖN 1916-ban ezeket a sorokat. Műve az első világháború második évében jelent meg, mely évt a háborús veszteségek, a terhek iránti nagyfokú elégedetlenség jellemoz. Valahogy meg kellett mutatni, hogy nem a forradalom a helyes út a politikai problémák megoldásához. Lám Tessedik sem lúzongott, s mégis beértek a magok, melyeket, mint csen-

desen munkálkodó kulturhős" vetett el.

Ennek a "csendésen munkálkodó kulturhősnek" az életét, küzdelmeit elemzi GAÁL JENŐ is, színesen, igényesebben -- komolyabb levéltári kutatásokkal, mint SZELÉNYI ÖDÖN tette. Könyve végén Tessedikre, az eszményképre utalva eljut ahhoz a "megváltó" gondolathoz, hogy a falu problémáját a papnevelés reformjával lehet és kell megoldani. Véleménye szerint, ha az állam szem előtt tartja Tessedik munkásságát -- Tessedik ugyanis evangélikus pap volt --, támogatja a papságot, amely szintén ilyen társadalmi, gazdasági és kulturális problémák megoldásán fáradozik. "Ezen működése a közérdek szempontjából annál is fontosabb, mert a jelek után ítélve el lehetünk készülve nagyfokú szocialisztikus és nemzetiségi demagógiára, melynek ellensúlyozására a hazafias papság leginkább hivatott és képes." Vajon véletlen-e művének ilyen hangja 1918-ban. Az állandó forrongások, megmozdulások idején kell egy ilyen eszménykép, aki "leginkább hivatott és képes" elvégezni a parasztság problémáinak megoldását.

Még ugyanebben az évben jelenik meg SZENICZEI VILMA műve, aki szerint "ha Tessedik latinul ír, talán több eredményt ér el". Vagyis ha nem anyanyelvén -- németül -- több siker koronázza munkáját.

KORNIS GYULA volt az első, aki protestáns iskolai szempontból, de európai szemszögből nézve is, felmérte Tessedik érdemeit. Kétkötetes művének egyik legszebben megrajzolt része Tessedik méltatása. "Legkiválóbb Tessedik Sámuel, a nagy nemzetgazda és népnevelő, aki már világosan megragadja a Nagy-magyar Alföld népének azokat a gazdasági és művelődési problémáit, amelyek ma is az ország legégetőbb sebeit." Persze ő nem vállalkozik arra, hogy Tessedik életét, munkáját, sikortelenségét társadalmi összefüggéseiben világítsa meg, így érthető, hogy bukását így indokolja: "A magyar társadalom fejletlen köztudata Tessedik nagyszerű terveinek jelentőségét nem tudja felfogni."

1918 után hosszabb ideig nem kell Tessedik, mint példakép. Nem is jelenik meg róla tanulmány 1935-ig. 1935-ben azonban, abban az időben amikor a gazdasági világválság hatása Magyarországot is eléri, újból megjelenik alakja, és a

társadalmi problémák kiéleződésével valóságos Tessedik-kultusz bontakozik ki. Erre az időszakra nagyon jellemző, iluszt-ris mű jelenik meg 1935-ben. BODOR ANTAL tulajdonképpen Tessedik egyik legfontosabb művét: Önéletírását jelenteti meg, nagyon silány átírásban. A kiadvány előszavában már jelzi, hogy a bibliai idézeteket, ismerőseinek, tanárainak névsorát, s többi irataira való hivatkozását nem közli művében. Ha azonban a Zsilinszky-féle eredeti kéziratból való fordítással vetjük össze, megállapíthatjuk, hogy sokkal többről van itt szó. Kimaradt belőle minden, ami haladó, minden, amivel Tessedik még halála után több mint száz évvel is veszélyes lehet a Horthy-rendszerre. De mi volt ezzel a célja? Azt akarta bebizonyítani, hogy a kapitalizmus válságának, a nagyfokú munkanélküliségnek az oka: az iskolarendszerben keresendő. Az ország iskolarendszere hiányos, a gimnáziumok túlnépesedtek, ezek termelik a munkanélküli "szellemi" proletariátust. Mit kell tenni? Gyakorlati pályára kell nevelni az ifjúságot. Csak így lehet felszámolni a munkanélküliséget. Lám Tessedik is példát mutatott, gyakorlati életre nevelő iskolájával a munkanélküliség felszámolására. A Horthy-rendszer azért csinált kultuszt Tessedik alakjából, hogy legyen egy tekintély, akire hivatkozhatnak új iskolájuk, az un. felsőfokú mezőgazdasági iskolák szervezésekor, hisz az un. felsőfokú mezőgazdasági iskolák a birtokos osztály, a kulákság iskolái voltak.

Már a következő évben, 1936-ban újabb mű szolgálta ugyanezeket az érdekeket, bár maguk a szerzők -- NÁDOR JENŐ és KEMÉNY GÁBOR -- ezt aligha akarták és sejtették. Amikor megjelent ez a két tanulmány, két irányban hatott. Azok, akik ismerték szerzőiket és Tessediket, tudják, hogy tulajdonképpen a Horthy-rendszer iskolapolitikája elleni bíráló rejlik ebben a műben, mégpedig a gimnáziumokért lelkesedő középosztály bírálata. Azok, azonban akik most olvastak Tessedikről először, azok szemében a könyvben bemutatott tessediki gyakorló gazdasági iskola a hivatalosan is hangsúlyozott új iskolapolitika alátámasztóját jelentette. Nem írhatták meg a szerzők, hogy a Horthy-rendszerben Tessedik gyakorlati gazdasági iskoláját nem lehet megvalósítani, hogy a mű tulajdonképpen a

rendszer bírálata, de azzal, hogy sürgetik egy ilyen iskola megteremtésének a gondolatát, akaratlanul is a Horthy-rendszer védelmére sietnek Tessedik elképzeléseivel.

1942-ben a Protestáns Szemle hasábjain jelenik meg egy írás, melyben a szerző Tessedik papi arcát mutatja be. GAUDY azonban túlértékeli Tessediket, mint papot, aki korának egyik legnagyobb "iskolázott teológusa" volt, aki csupán egy vízió megszállottja, és a magyar értékek pusztulása láttán segít építeni a romokon. A munka GAUDY szerint olyan óriási, hogy példája nyomán egy egész nemzedék, egy egész ország tanul meg dolgozni, földet művelni. Mint majd a továbbiakban látni fogjuk, ez sem Tessedik Sámuel igazi arca. Valóban nagyon sokat tett, de azt hogy az ő példája nyomán tanult meg egy ország dolgozni, földet művelni, igazán nem lehet mondani.

GÁBRIEL JENŐ 1944-ben megjelent munkájában arról ír, hogy Tessedik munkája nem is vezethetett eredményhez, mert nem használta a "szövetkezet" szót. Erről Tessediknél szó sincs. Sőt azt szerette volna, ha a paraszt a földet, mint "sajátját" művelhetné. Gondolatmenete odáig is eljut, hogy már azt bizonygatja: "... a Tessedik féle emberek élettörténete és munkássága igazolja, hogy a fejlődésnek jobb eszköze a kapitalizmus..., mint a bolsevista kollektívizmus."

LAKOS SÁNDOR 1940-ben megjelent műve szerint, Tessedik jelentősége nem több egy kultúra-közvetítőnél. Tessedik nagysága éppen abban van, hogy nem közvetített, hanem itthon úgy képviselte a legfejlettebb európai gazdasági törekvéseket, hogy azokat a hazai viszonyoknak megfelelően valósította meg.

Ha összességében nézzük meg a műveket, akkor azt látjuk, hogy 1918 előtt még utalnak a szerzők arra, hogy a Tessedik körüli harc osztályharc jellegű volt, hogy tulajdonképpen ezzel kerül összeütközésbe.

SZENICZEY VILMA szerint, Tessedik korlátlan tekintéllyel, fáradságot nem ismerve dolgozik Szarvason, de jön egyik napról a másikra az irigység, a hiúság, és elbuktatják Tessediket. Ő azonban kimondja az igazságot is: "a nerességre életveszélyesek voltak Tessedik eszmái és törekvései, tehát ezért nem érvényesülhettek.

GAÁL JENŐ pedig minden társadalmi vizsgálódás helyett

Tessedik Önéletírásában sorokkal akarja igazolni sikertelensége okait: "Többen voltak, akik a földművelők felvilágosodásától félték, mert az majd nem lesz engedelmes és könnyen kihasználható. Ezt persze nem vallották be, hanem azt hirdették, hogy amit most Tessedik, mint önkéntes adományt, vagy áldozatot kiván az embertől, azt és a hasonlókat később, mint kötelességet fogja követelni tőlük..." Sőt, GAÁL művében ezt tartja a legfőbb oknak, amiért Tessedik intézete végleg bezárta kapuit. Tulajdonképpen jól látta GAÁL, hogy Tessedik felettesei, az evangélikus papi hatóság olyan nézeteket vallott, "melyek az ő /Tessedik/ felfogásával és meggyőződésével, eszmével és tapasztalataival, a pedagógia, a gazdaság, a politika, a teológia, az ipar, és az egyház, valamint az iskola terén homlokegyenest ellenkeztek". Csakhogy ő azt már nem fejti ki, hogy ez az ellenkezés nem csupán abban áll, hogy az önkéntességet Tessedik majd, mint kötelezettséget fogja követelni, hanem abban, hogy az egyház ragaszkodott a feudalizmus által biztosított kényelemhez, nyugalomhoz. Tessedik pedig meg akarta őket mozgatni, kibillenteni a feudális tunyaságból. Haladni akart Tessedik -- a kor nyújtotta lehetőségek mellett -- az egyház azonban még ezt sem akarta. De GAÁL JENŐ ilyen magyarázatának -- 1918-ban -- örülhetünk, mert később már ez a motívum -- az osztályharc kérdése -- háttérbe szorul, s a továbbiakban a szerzők Tessedik bukásának okát egyedül az ő jellemében, természetében, hibáiban keresik.

CZETTLER JENŐ 1942-ben megjelenő munkájában Tessedik bukását a következőkkel indokolja: "... meg kell döbbséni kezdeményezésének sikertelenségén, illetve tanintézetének előbb ideiglenes, majd végleges bezárásán, és azon, hogy elsősorban saját községe és kortársai ezt a nagy munkát és sok érdemet nem méltányolták. Az ok nem Magyarország akkori vezető rétegeinek, hanem közvéleményének meg nem értésében, kortársainak irigységében keresendő." Arra azonban már nem vállalkozott CZETTLER JENŐ, hogy kutasson a kortársak irigysége, a meg nem értés oka, miértje után.

LAKOS SÁNDOR pedig, már említett munkájában, a következőkkel magyarázza, hogy Tessedik törekvései süket fülekre találtak: "... egyedül akadály... az ember természetében

szunnyadó diabolikus elem, az örök tagadó szembehelyezkedés, minden olyan életrevaló gondolattal, amely az egyesből, akár a közösségtől áldozatokat követel... A Tessedik ellenfeltámadt haragot és ellenszenvet jórészt az ő hiúsága okozta..." Tessedik szembekerül "... a legnagyobb negativizmusával: az önzéssel és az irigységgel, s minden jó törekvést, jobb meglátást gátló keserű féltékenységgel, a kortársi irigységgel..." Szerinte Tessedik még elő is készítette saját bukását azzal, hogy betiltotta a dáridókat, lakomákat, mulatozásokat. LAKOS nem elégszik meg az előbbiekkal, azt állítja, hogy a szarvasi nép léja: "... az alföldi magyarság Ázsiából hozott, s vándorlásban töltött századok nemzedékeken át megőrzött öröksége, hogy a holnappal nem törődik." Vagyis a szarvasi szlovákság azért fordul szembe Tessedikkal, mert még mindig nyögi az alföldi magyarság azt az örökséget, melyet Ázsiából hozott, és még azóta sem tudott kiheverni, a faji tulajdonságot: a léhaságot. Hogyan érthetné meg ez a nép Tessediket -- fejtegeti LAKOS --, hisz "... nem kitartó, szalmaláng nép ez, Pató Pál népe, lusta, léha, pörlekedő, széthúzó, konzervatív."

Sem KEMÉNY GÁBOR, sem pedig ORTUTAY GYULA nem tudnak szabadulni ettől a gondolattól. "... s ekkor megindul ellene a hajsza, személyes, kicsinyes okokból, az ellenfél irigységéből." Nem veszik észre a magától értetődő társadalmi--gazdasági összefüggéseket. Tessedik valósággal figyelmezteti pedig olvasóit, hogy olvassanak a sorok között, hisz maga utal bukásának okaira: "Némely okokról szándékosan hallgatok, mert azokról jobb hallgatni, mint beszélni vagy írni."

Igy változott Tessedik arca. Szinte minden kor felhasználta, hogy saját politikájának hasznosságát, helyességét igazolja életével, iskolájával, gazdasági és pedagógiai elképzeléseivel.

Hosszabb szünet után, az 1940-es években nagy munka kezdődött meg azzal a céllal, hogy Tessediket megtisztítsák a reakciós sallangoktól. Legfőbb cél az volt, hogy Tessedik kéziratos emlékeit felkutassák. Sajnálatos módon azonban igen kevés került elő, nem egy esetben emberek hanyagsága, nemtörődősége miatt. Így aztán nagyon értékes források örökre elvesztek.

Hosszas levéltári munkálatok előzték meg WELLMANN IMRE Tessedik Sámuelről írt munkáját. WELLMANN IMRE valóban az első, aki Tessedik életrajzát beleágyazza a korabeli társadalmi -- --gazdasági viszonyokba. Azzal, hogy bemutatja az alföldi természeti, gazdasági és gazdálkodási viszonyokat, minden felmérés helyett, a pusztta tényekkel igazolva mutatja be Tessedik nagyságát. Igen értékes része a könyvnek, ahol a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válását hozza összefüggésbe az alföldi parasztok egyre nagyobb mértékű elnyomódásával.

HANZÓ LAJOS a Századokban igen érdekes fejtegetést közöl a Tessedikre ható nyugat-európai gazdasági nézetekről, kimutatván, hogy nem volt szolgai plagizátor, mert nemcsak hogy azokat az eredményeket hasznosította, amelyeket alkalmazni lehetett a hazai viszonyok között, de még tovább is fejlesztette az egyes külföldi eredményeket. Helyesen állapítja meg, hogy ő volt az egyetlen, aki a hazai agrárviszonyokon javítani akart, -- mint pl. Nagyvárady, aki a kapitalizálódó nagybirtok gazdálkodását állítja előtérbe, így aztán fő gondja a gazdaszt-képzés volt, és nem a paraszt-képzés -- de a többi reformertől őt leginkább felfogása és eredményei különböztették meg.

Tessedik sokat tanult Mitterpachertől is, és HANZÓ az előbb említett írásában abban látja a kettő között a különbséget, hogy míg Mitterpacher célja az volt, hogy a föld birtokosa értsen a mezőgazdasághoz, és megmaradt a szaktudomány eredményeivel küzdő tudósnak, addig Tessedik a gazdasági átalakulást a társadalmi haladás gondolatával kötötte össze.